

Политическият живот в Русе (1923-1934)

Капка Иванова

Abstract: *The political life in Ruse (1923-1934): The article examines the impact of the political events of 1923-1934, the political life of Rousse - one of vodezhite economic centers in the country*

Key words: *Democratic union, political parties in Ruse, Union block (1931-1934).*

ВЪВЕДЕНИЕ

Управлението на Демократическия сговор и Народния блок е съпътствано с политически промени и кризи, които се отразяват на партийния живот в страната. Това е период, през който централните ръководства на десните партии се опитват да запазят статуквото с цената на големи компромиси. Характерна особеност е разцеплението на партийни структури на отделни крила. От друга страна левите формации, които в изборите след края на Първата световна война получават широка обществена подкрепа, се опитват също да се наложат на политическата сцена. В средата на 20-те години на XX век се появяват крайнодесни организации и такива, които заимстват отделни идеи от фашизма и националсоциализма. Как тези промени се отразяват върху политическия живот на един от водещите градски центрове на страната, какъвто е Русе, в периода между двата преврата (от 9 юни 1923 г. до 19 май 1934 г.) е цел на настоящото изследване.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Деветоюнският преврат поставя началото на нов етап в развитието на страната. Той е посрещнат възторжено от привържениците на „партиите на реда“. В промяната те виждат възможност за възстановяване позициите и влиянието на своите партии. Непосредствено след преврата в Русе (а и в цялата страна) започва да се изгражда мрежа от структури на Народния сговор. Една от целите на неговите лидери е да привлекат традиционните партии под своето знаме. Част от десния политически блок не приема условията на Сговора и това е причина преговорите да се проточат няколко месеца. През тези месеци в Русе местните партийни бюра и техните лидери категорично се обявяват в подкрепа на една нова коалиция [4]. Акциите им не са приети ласкаво от централите на партиите, които по това време водят тежки преговори около съставянето на новата политическа формация. Идеята за обединение на силите сред русенци обаче е изключително актуална и вълнува обществеността.

През август 1923 г. се създава Демократическият сговор – коалиция, в която влизат Народния сговор, Обединената народно-прогресивна партия, Демократическата и Радикалдемократическата партия. Периодът от 9 юни 1923 г. до пролетта на 1924 г. може да се разгледа като **първи етап** от развитието на политическия живот в Русе при управлението на Демократическия сговор и Народния блок. Това е време, в което местните структури на съставляващите новата коалиция партии започват да работят съвместно под шапката на свое градско бюро[4]. Първата важна стъпка за тях е подготовката за законодателните избори, които убедително се печелят от сговористите.

През есента на 1923 г. в средите на Националлибералната партия в Русе назрява напрежение, което води до отцепването на голяма част от нейните членове и преминаването им в редиците на управляващата коалиция [4]. Причините за това се коренят в участието на видни русенски либерали като Никола Кямилев и Иван Хадживанов в преврата и позициите, които заема първия непосредствено след това. От друга страна през м. септември с.г. крилото на д-р Никола Геннадиев, което в Русе има значителна подкрепа, напуска Националлибералната партия. Убийството

на Генадиев слага край на новата либерална партия – „Народно единство”. Това рефлектира върху русенските либерали, които губят своя организационен заряд, изключително силен сред генадиевистите в града и околията [8].

В края на 1923 г. в Народното събрание се обособява отделна парламентарна група на Трудовата партия, която „скъсва всякакви връзки с комунистите и III Интернационал” [5, ф. 4 К, оп. 1, а.е. 61, л. 1]. Лидерът на отцепниците д-р Никола Сакаров заявява, че новата партия ще работи „в хармония с конституцията” и само с легални средства. На 3 януари 1924 г. в русенския общински съвет групата на комунистите прочита резолюция, в която декларира, че се разграничава от Комунистическата партия и влиза в състава на новообразуваната Трудова партия. Примерът им е последван и от групата на окръжните съветници. На 6 януари 1924 г. се провежда първото организационно събрание, на което е избрано временно ръководство [4, бр. 632, 9 ян. 1924]. Русенските лидери застават зад идеята за легална дейност и управление чрез законодателни избори. Те започват да издават и свой партийен орган – в. „Истина”. Приемането на Закона за защита на държавата слага край на дейността на Трудовата партия, а така също и на БКП (т.с).

След 9 юни 1923 г. социалдемократите отказват да влязат в Демократическия съговор, въпреки че в правителството имат свой представител. В началото на 1924 г. се провежда XXVI конгрес на БРСДП (ш.с.), на който управляващата коалиция е критикувана по отношение липсата на политика за подобряване тежките условия на живот. Русенските социалдемократи застават зад решенията на конгреса и се обявяват за единен фронт, „но под социалистическото знаме” [4, бр. 667, 21 февр. 1924]. Прави впечатление, че русенските лидери са силно впечатлени от промените в Англия и най-вече от програмата на Английската работническа партия. В почти всички публични събрания Дойко Петков говори за програмата на английските лейбъристи.

Съгласно решенията на конгреса пред министър-председателя Александър Цанков е поставен ултиматум с искания, който е отхвърлен. Последва оставката на Димо Казасов, с което се слага край на участието на широките социалисти в управлението. Участието на социалдемократите в преврата и правителството предизвикват сериозни критики от страна на международните социалистически среди. Тя е обвинена, че нарушава тактиката и принципите на социалдемократията. Изпълнителният комитет на Интернационала взема решение за свикване на Балканската социалистическа конференция в Букурещ, която се открива на 11 март 1924 г. Представители на БРСДП (ш.с.) са поканени да дадат обяснения пред форума и мотивировка за идейната си линия и политически действия. В състава на делегацията участва и русенският лидер Дойко Петков. След изслушване на доклада на българската делегация се приема резолюция, с която се оправдават действията на българските социалисти. След приключването на международната среща в Русе се провежда голямо публично събрание, на което се излагат решенията на конференцията и се акцентира върху проблемите на управлението в страната [4, бр. 687, 17 март 1924].

В края на август в Русе пристига Емил Вандервелт – председател на Втория Интернационал. Тази визита на Вандервелт е изключително важна за бежанците от Добруджа и Македония. Тук той посещава добруджанския квартал и се запознава с тежкото положение на бежанците. По-късно заминава за Разград и Варна, където също се среща със забегнали от Добруджа българи. При обиколката си из страната той е съпроводен и от Дойко Петков, който отразява посещението му в статии във в. „Народ”.

Активността на русенските социалдемократи се отразява и на подкрепата за партията, която стабилизира своите позиции и в изборите от 1924 г. печели повече гласове от националлибералите и получава равни гласове с коалицията на демократи и радикалдемократи. В сравнение с изборите от 1919 и 1921 г. в Русе

БРСДП (ш.с.) резултатите свидетелстват за двойно по-голяма подкрепа в изборите от 1924 г.

През пролетта на 1924 г. се случват важни за управляващата коалиция събития, които рефлектират върху дейността и на русенските структури. След излизането на БРСДП (ш.с.) от властта, същата стъпка предприемат демократи и радикали. В края на март с.г. група депутати от Демократическата партия около Александър Малинов решават да се обособят в отделна партия. Настъпват сериозни раздори между крилата на Ляпчев и Малинов. Това положение не се одобрява от русенските демократи. Демократическата партия в града се обявява против „всяко разцепление“ и настоява за свикване на конгрес, който „да определи мястото на партията“ [4, бр. 706, 9 април 1924]. Крилото на Ляпчев застава твърдо в подкрепа на Демократическия сговор, а лидерът пристига в Русе с цел да осуети евентуално разцепление сред местната структура. Визитата му е успешна, тъй като на извънредно събрание на председателите и секретарите от Русенска околия всички 60 членове се подписват под протокол в подкрепа на оставането на Демократическата партия в коалицията.

През февруари 1924 г. се провежда конгрес на Радикалдемократическата партия, на който болшинството гласува за отцепване от Демократическия сговор и възстановяване на партията като самостоятелна политическа партия. Това предизвиква недоволството на някои партийни дейци, които са успели да заемат ключови ръководни постове в правителството, местната власт и управителните органи на Сговора. Пример за това са събитията около русенската структура на РДП, която се разцепва на две крила. Те са обединени около лидерите Кънчо Кънчев и д-р Димитър Константинов [4, бр. 707, 10 април 1924]. Първият е избран за депутат от листата на управляващата коалиция и полага всички усилия да възпрепятства евентуален отлив на радикалдемократи от редиците на Сговора. Второто крило, начело с д-р Константинов, се обявява за самостоятелно функциониране на РДП и излизането ѝ от коалицията. В крайна сметка крилото на Кънчо Кънчев успява да отцепи значителна част от членовете на партията, които са „самоопределят за Сговора“.

Прави впечатление, че в един и същ ден двамата представители на Демократическия сговор – Андрей Ляпчев и Кънчо Кънчев провеждат паралелни събрания с членовете на своите партии в Русе с цел осуетяване на разцепление и запазване на статуквото. Крайният резултат е в полза на Демократическия сговор. След визитата в града на двамата лидери болшинството от демократите и радикалите застават на позиция в подкрепа на оставането им в Сговора. Очевидно е, че управляващите кръгове полагат всички усилия за запазване на коалицията и осуетяване на отлив на членска маса. На общинските избори през ноември 1924 г. отцепените крила на демократи и радикали се явява с обща листа и успява да спечели 3 мандата. Демократическият сговор в града печели мнозинство от 13 мандата, а за кмет е избран демократът сговорист Христо Стоянов.

В този първи етап от политическото развитие на Русе в периода 1923 – 1934 г. се извършва прегрупиране на десните сили, обединени около новосъздадената коалиция, а отцепените крила се обособяват в малки партийни ядра, които запазват своята самостоятелност, но са лишени от широка обществена подкрепа. В левия политически сектор след преврата земеделците практически нямат свои структури и не осъществяват политическа дейност. Тесните социалисти в Русе застават твърдо на позиции за легална борба и спазване на Конституцията. Дори по време на септемврийските събития русенските лидери умишлено не започват конкретни действия, а само симулират такива. При широките социалисти се забелязва стабилизиране на позициите им и увеличаване на подкрепата за тях. През този първи етап опитите за обединение на левите сили в единен фронт срещу

управляващата коалиция не среща категоричната подкрепа на русеските социалдемократи.

С победата на Демократическия сговор в местните избори започва **вторият етап** от политическото развитие на Русе в периода 1923 – 1934 г. Това е време, в което се засилва дейността на репресивния апарат и неотговорните фактори. Засилват се арестите и уличните убийства. След серия акции на органите на реда се стига до голям политически процес в Русе през 1925 г. срещу представители на БКП, БЗНС и др. [9, с. 138] В резултат на атентата от април с.г. и последвалите масови арести из цялата страна в града са задържани 602 лица. Сред тях са лидерите на БКП (т.с.) Александър Атанасов, Наден Киров, Върбан Ангелов, Георги Токушев, Минчо Топалов, Йордан Бъчваров, Борис Атанасов. Освен тях са задържани и земеделците Неделчо Вачков, Никола Жеков, К. Тютюнджиев, Георги Попов и Стефан Михайлов. По предварително режисиран сценарий на 24 април 1925 г. на излизане от обществената безопасност те биват разстреляни. За предварителната подготовка на това убийство има известни индикации. От началото на 1925 г. Правителството задейства таен план за ликвидиране на Комунистическата партия. До окръжните управители министъра на вътрешните работи ген. Иван Вълков изпраща поверителни указания. От спомените на оцелели в априлските събития в Русе става ясно, че в някои тесни партийни кръгове в града е дискутиран въпроса за отстраняването на русенските комунисти. Още през м. февруари комунистическите лидери в Русе са предупредени за готвен метеж срещу тях. Предупрежденията идват от техни политически опоненти. Поведението и публичните прояви на голяма част от политическите мъже на града сочи, че са били в течение на готвеното покушение. Това обяснява липсата на каквато и да е реакция или коментар за убийството на общинските съветници Александър Атанасов, Найдено Киров, Минчо Топалов и др. Два месеца по-късно следват нови убийства, но този път над земеделски лидери. Бившият окръжен управител и член на градското бюро на БЗНС Никола Жеков и бившият кмет Александър Хаджииванов са разстреляни в домовете си [2, бр. 120, 30 април 1950; 6, с. 86].

През 1926 г. русенските структури на Демократическата и Радикалдемократическата партия засилват своите позиции и това ясно личи от резултатите в изборите. Нараства подкрепата за самостоятелното крило на Демократическата партия. През 1926 г. част от партиите откриват официално свои клубове в града. Радикалдемократическата партия се снабдява с такъв на ул. Пенчо Мъглов № 2 (зад Народна банка), БРСДП (ш.с.) на ул. Княжеска № 8, а канцеларията на Демократическата партия се помещава в сградата на бившия клуб „Аполо“.

По същото време в Русе започват да развиват дейност две нови патриотични организации – Съюз българска родна защита и Български народен съюз „Кубрат“ [4, бр. 1238, 26 ян. 1926]. Към първата организация се създава и женска организация „Любов към родината“, която продължава своята дейност и след 1934 година.

От 1927 година започва **третият етап** от разглеждания политически период. През него започват сериозни брожения и разцепления сред русенските сговористи. Стига се до акция на обединистите, за разрешаването на която в града пристигат трима министри и след тримесечна криза с цената на много компромиси се стига консенсус между отделните крила. Успехът е временен, тъй като през следващите три години русенската организация на Демократическия сговор ще бъде разтърсвана от много скандали. През този трети етап се забелязва отлив на членска маса от редиците на управляващата коалиция. В същото време своите позиции засилват националлиберали, демократи и земеделци (томовисти), които се явяват с обща листа в законодателните избори от 19 май 1927 г. Резултатите сочат изравнени сили на Тройната коалиция (НЛП, ДП и БЗНС (томовисти)) и Демократическия сговор. В началото на февруари 1927 г. правителството дава

възможност на бившите комунисти да регистрират своя партия и водят легална кампания. Новата организация се учредява през февруари с.г., като няколко седмици след това се създава и русенски клон [10, с. 27, 29]. По същото време в местната структура на широките социалисти настъпва разкол в резултат на опитите на т.нар „епохари“ (пастуховисти) да бламират ръководството. Отцепниците влизат в преговори със Социалистическата федерация. Паралелно с това Работническата партия издига лозунг за „сплотяване на трудовите комитети за успешна борба против Сговора“. Тази идея не навсякъде се подкрепя от представителите на БЗНС и занаятчиите, които през 1927 г. за първи път участват в избори. Причините се коренят преди всичко в нежеланието на ръководителите им за създаване на такъв блок. Все пак представителите на Работническата партия и Социалистическата федерация формират предизборна коалиция на Трудовия блок. След Демократическия сговор и Тройната коалиция, Трудовият блок заема трето място в изборните резултати от май 1927 г. През същата година в предизборната надпревара се впуска още една коалиция – на БЗНС „Врабча 1“, БРСДП (ш.с.) и занаятчиите. Те формират т.нар. „желязна коалиция“. Тя получава по-малко гласове от Трудовия блок. Като цяло земеделските крила са изправени пред редица изпитания, свързани с политическа непрекъснати брожения между отделните фракции, което често води до намеса на полицията. В Русе изборните резултати сочат, че земеделците не получава голяма подкрепа, за разлика от резултатите в окръга. След добрите резултати в изборите на отделните крила на Националлибералната партия се започват сондажи за обединяване. Русенските лидери застават зад идеята за обединение, избират съвместен временен градски и околийски комитет. През 1930 г. се обявяват твърдо срещу политиката на Демократическия сговор.

През февруари 1931 г. се провеждат общински избори. Те са спечелени от управляващата коалиция, но въпреки това Сговорът губи два мандата. В тези избори са допуснати и кандидати на Работническата партия и БЗНС. Участието на първата в изборите показва, че тя има добра подкрепа сред русенските граждани и успява да спечели 6 мандата в новия общински съвет, а земеделците – 2. Работата на общинските съветници е изключително затруднена, тъй като няма разбирателство между нито една от партиите. От това положение се възползват сговористите и за втори път за кмет на града е избран представителят на Демократическия сговор Панайот Константинов.

През юни 1931 г. управлението на страната е поето от Народния блок. До общинските избори от 1932 г. в политическия живот в Русе не се забелязват съществени промени.

Като цяло третият етап от управлението на Демократическия сговор в Русе се характеризира с множество брожения сред сговористите, които въпреки трудностите успяват да запазят своите позиции. Резултатите от изборите сочат, че след управлението на Александър Цанков, сговористите в Русе започват да губят гражданска подкрепа. Тази тенденция се запазва до 1932 г. Възможността за участие в изборите от 1931 г. на Работническата партия и БЗНС променя политическата картина в града. И двете организации успяват да вкарат свои представители в Общинския съвет. Това е първа стъпка към промените, които започват в **четвъртия етап** от развитието на политическия живот в Русе през разглеждания период.

Началото на този последен етап са общинските избори от 14 февруари 1932 г. Те протичат в условията на политически плурализъм, при който има по-големи възможности за легална изява на политическите партии, забранявани или преследвани от сговористкия режим. Изненадващо за управляващите от Народния блок, общинските избори в Русе се печелят от Работническата партия. Тя получава 8 мандата, а управляващата коалиция общо 7 (Демократическата партия – 3, БЗНС

– 2, Радикална партия – 2). Сговористите получават 5 мандата, Национална задруга „Фашисти“ – 3 и БРСДП (ш.с.) – 1. За първи път в Общинския съвет влизат представители на крайнодясна организация. Това са бивши сговористи, разочаровани от своите лидери. Новоизбраният Общински съвет е силно поляризиран с участие на партийни групи с крайно леви и крайно десни възгледи.

Идването на власт на Народния блок създава по-благоприятни условия за работа на Работническата партия. Тя се възползва от ситуацията, за да укрепи своите структури. Нейните лидери работят в тясна връзка със синдикалните дейци в града

През лятото на 1932 г. сред русенските демократи избухва поредния политически скандал. В центъра на събитията е окръжният управител Константин Тодоров (ДП). Статия на Кирил Старцев във в. „Русенска поща“ става причина за среща между министрите Мушанов и Гиргинов по повод исканото уволнение на Тодоров. Независимо от всичко министър-председателят застава твърдо зад окръжния управител [3, бр. 139, 18 септ. 1932]. В града са извършени административни промени. Уволнени са инспекторът на полицията, околийският началник, градоначалникът. В полицията също са извършени смени на някои ръководни постове [3, бр. 140, 19 септ. 1932].

Влизането на радикалите в Народния блок укрепва позициите на партията. Тя успява да увеличи членския си състав. Русенската организация не успява да се възползва от възможността да стабилизира своите позиции. Тя е разкъсвана от непрекъснати раздори, които водят до обособяването на две отделни радикални бюра [3, бр. 70, 2 юли 1932]. Обвиненията в злоупотреби на някои местни лидери на партията стигат до Народното събрание.

Двете крила на националлибералите (на Боян Смилов и Димо Кьорчев) в Русе след редица перипетии успяват да стигнат до споразумение и на 24 юли 1932 г. е провъзгласено обединението на националлибералите в града [3, бр. 91, 27 юли 1932].

През този период се активизират земеделските организации. Участието на БЗНС в управляващата коалиция дава самочувствие на земеделските дружби за по-открита и оживена дейност. Това ясно проличава от многобройните публични мероприятия и изяви на отделни лидери. Трябва да се подчертае обаче, че тези прояви са зорко следени от полицията. Русенските земеделци често критикуват работата на Централното ръководство на съюза и на земеделските министри в кабинета [1, бр. 14, 7 окт. 1931]. Според тях в този момент нито една партия не може да направи нищо със собствени сили. Те се обявяват за амнистия, тъй като тя би дала възможност в страната да се завърнат голяма част от лидерите на съюза. В Общинския съвет техни представители са изключително активни по социалните въпроси.

През 1932 г. местната власт предприема строги мерки срещу първомайските манифестации на левите сили. В дните преди 1 май леви формации разпространяват Майски позив и създават организация за провеждане на манифестация. Първомайските събрания в Русе и окръга са съпътствани с множество арести и побоища. В резултат на това парламентарната група на Работническата партия внася протест до прокурора на Русенския окръжен съд. Реакции срещу полицейските произволи са отпечатани по страниците на русенския периодичен печат. Жертва на подобен арест е и известният адвокат и председател на училищното настоятелство Димитър Анастасов (Работническа партия). Срещу задържането и малтретирането му протестира Русенския адвокатски съюз. Той изпраща протест до министър-председателя, министъра на вътрешните работи и градоначалството с апел да се спрат подобни беззакония. Реакцията на русенското гражданство и търговците, които търпят сериозни загуби в следствие заповедите на властта, е изключително остра.

След разцепването на Демократическия сговор през 1931 г. проф. Александър Цанков сформира нова организация Народно социално движение (известно още като Син сговор и Демократически сговор „Ал. Цанков“). Новата партия издига лозунга „Нацията преди всичко“. Тя се представя като „нефашистка, нямаща нищо общо с хитлеризма и италианския фашизъм“. Цанков и Славейко Василев предприемат обиколки из страната. В Русе те се срещат с последователи на 26 юни 1932 г. Пристигането на бившия министър-председател в Русе е съпроводено с реакции от страна на политическите опоненти. Из града се разпространяват позиви срещу него. След края на събранието по улиците на Русе стават сблъсъци между охраната на лидера и русенските граждани. Срещу тях е хвърлена конна стража с голи саби, която да разпръсне множеството. От акцията има много пострадали и арестувани. Русенският печат реагира много остро. Отправени са сериозни критики към действията на полицията и се апелира за по-голяма съобразителност, „защото размаханите вчера големи сабли на конните стражари едва ли не щяха да предизвикат в Русе нова афера Саафет, ако в случая не се проявеше благоразумието на гражданството“. Независимо от инцидента, партията на Цанков започва да набира членове в града и месец по-късно партията се снабдява с партиен клуб и избира градско бюро, начело на което застава бившият окръжен управител Иван Ковачев. След идването на власт на Хитлер Ал. Цанков променя своите виждания и постепенно Националното социално движение се оформя като концентрация на основните фашистки сили в страната. В периода 1932 – 1934 НСД е единствената партия, срещу която има организирана съпротива от страна на комунисти и земеделци.

На 19 май 1934 г. е извършен държавен преврат от ПК „Звено“. С него се слага край на управлението на Народния блок. Деветнадесетомайският преврат е събитието, с което завършва и четвъртия етап от политическия живот на Русе в периода 1923-1934 г. характерно за него е засилването на обществената подкрепа за левите организации, липсата на консенсус в управляващата коалиция, непрекъснати скандали за полицейски произволи и корупция, злоупотреби със служебно положение и др.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Политическите промени в Русе през разглеждания период отразяват политическата криза в България, липсата на идеи за бъдещето на страната, невъзможността за консенсус между водещите фактори.

Цитирана литература

- [1] в. „Народна борба“
- [2] в. Работническо дело
- [3] в. „Русенска народна борба“
- [4] в. „Русенска поща“
- [5] Държавен архив – Русе
- [6] Златев, Л. Ив. Радков. Русенските кметове 1978-2005, Русе, 2005.
- [7] Иванова, К. Борбите сред Демократическия сговор в Русе през 1927 г. и акцията на 14-те обединисти. В: НТ на Русенския университет „Ангел Кънчев“, Русе, 2010, том. 49, серия 6.2, 173-178.
- [8] Иванова, К. Русенските либерали (1919 - 1923). В: НТ на Русенския университет „Ангел Кънчев“, Русе, 2014, т. 53, серия 6.2., 227-233
- [9] История на русенската партийна организация, С., 1971.
- [10] Наумов, Г. Работническата партия в България (1927-1939), С. 1980.

За контакти:

Докторант Капка Иванова – Катедра „Педагогика, психология и история“, Русенски университет „Ангел Кънчев“, e-mail: kvivanova@uni-ruse.bg

